
America is back, standing tall

Economische en politieke ontwikkelingen in de Verenigde Staten

MR. J.P. VAN IERSEL*

Sinds de tweede wereldoorlog wordt de internationale economie gedomineerd door de ontwikkelingen in de Verenigde Staten. Het monetaire en fiscale beleid in de VS, de fluctuaties van de dollarkoers en het Amerikaanse conjunctuurverloop missen ook thans hun uitwerking op de wereldeconomie niet. Daarbij geldt in het algemeen dat de Amerikaanse beleidsautoriteiten zich bij het uitstippelen van het binnenlandse beleid weinig gelegen (kunnen) laten liggen aan de internationale repercussies van dit beleid. In dit artikel bespreekt de auteur de stand van zaken op enkele van de belangrijkste beleidsterreinen in de VS. In het bijzonder gaat hij in op de arbeidsmarktsituatie, het monetaire beleid en de industriepolitiek. Daarbij komt ook aan de orde vanuit welke gezichtspunten de Amerikaanse autoriteiten tegen de buitenwereld aankijken. De auteur constateert een hernieuwd zelfvertrouwen in de VS. Hij acht het noodzakelijk dat Europa zich niet afhankelijk van de VS blijft opstellen, maar op eigen kracht de economie van nieuwe impulsen voorziet.

Inleiding

Afgelopen week kwamen in Londen wederom de leiders van de zeven grote industrielanden bijeen om de talrijke financiële en economische problemen in de wereldeconomie te bespreken. Het ging, zoals alle vorige keren, om het behoud van een geordende interdependentie en aller ogen waren gevestigd op het Amerikaanse economische beleid. De prachtige verklaringen kunnen evenwel niet verhullen dat de tegenstellingen in de wereldeconomie nog recht overeind staan. De Europeanen willen de voorwaarden verbeteren voor een werkelijke trekpaardfunctie van de Amerikaanse economie die uit eigen kracht uit het dal komt. Die verhoopde trekpaardfunctie komt maar langzaam van de grond. Macro-economische kerngegevens voor de VS, hun onderlinge wisselwerking en de onzekerheid over het toekomstige verloop ervan remmen een echt economisch herstel in Europa af, ook al hebben ook wij profijt getrokken van het Amerikaans monetair en fiscaal expansief beleid. Het beleid leidt tot groeiende import van goederen en tot het absorberen van zoveel buitenlands kapitaal, dat de rijkste economie ter wereld tegelijkertijd topschuldenaar is geworden. De geschiedenis begint een nieuw hoofdstuk. De succesformule van de Atlantische samenwerking bestond bij de gratie van een dominerende en activerende rol van de VS in de eerste decennia na de laatste oorlog en van een ongekende economische groei. Dit tijdperk is voorbij. Het komt veel meer op ons zelf aan.

De eerste opgave is om het wereldhandelsstelsel en dat wat er van de mondiale monetaire samenwerking nog overeind staat, in stand te houden. De vraag is of dat zal blijven lukken en tegen welke prijs. De economische spoorboekjes kloppen niet meer en we komen uit bij de onberekenbare factoren, die iedere prognose bemoeilijken. Te noemen zijn de Amerikaanse rentestanden en de hoge dollarkoers, het verloop van de wisselkoersverhoudingen in het algemeen, de enorme schuldenlast van de derde wereld, waarvan die van onder andere Brazilië en Mexico een rechtstreekse aantasting van het wereldgeldstelsel met zich mee kunnen brengen, en de wereldwijde mobiliteit van kapitaal en technologie.

De gewenste parallelliteit wordt ernstig ondergraven door nationale tradities, omstandigheden en prioriteiten. De Amerikanen, de kampioenen van de liberalisatie zolang het spoorde met hun nationale belangen en met hun internationaal leiderschap, werken net zo min in de goede richting als ieder ander. Zij zijn ondertussen wel absoluut doorslaggevend, maar zij voeren hun economisch beleid vrijwel uitsluitend op grond van binnenlandspolitieke overwegingen. In het onderstaande ga ik op enkele aspecten van de Amerikaanse werkelijkheid in. Zij onderstrepen diepgaande verschillen tussen de Westeuropese en de Amerikaanse leefwereld en zij leveren een aanwijzing op vanuit welke gezichtspunten de VS tegen de buitenwereld aankijken.

De arbeidsmarkt

Premier Lubbers noemde tijdens het mondeling overleg in de Kamer inzake zijn reis naar de VS eind januari de gunstige werkgelegenheidsontwikkeling in de VS een „mysterie”. Er doen nogal wat uiteenlopende analyses van de gunstige werkgelegenheidsontwikkeling de ronde. De cijfers zijn indrukwekkend.

De economie telt nu tien miljoen meer banen dan zelfs de meest optimistische prognoses vijftien jaar geleden hebben voorspeld. Tussen 1965 en 1984 nam de Amerikaanse bevolking tussen 16 en 65 met 38% toe van 129 tot 178 mln. mensen. Het aantal banen groeide in die periode met 45% van 71 tot 103 mln. En dit aantal stijgt dit jaar waarschijnlijk nog met 2 à 3 mln. Meer dan de helft van deze groei ontstond na 1973, dus in een periode van twee oliecrises, twee recessies en een fundamentele industriële herstructurering. Ondanks een record werkloosheid waren er midden in de recessie van 1982 nog 15 mln. meer banen dan in 1973. Aldus heeft de Amerikaanse economie de geboortengolf, die zich uitstrekte tot het begin van de jaren zestig, plus

*) De auteur is lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal voor het CDA.

een plotselinge toevloed van de vrouwen op de arbeidsmarkt – tussen 1972 en 1980 wordt 65% van de nieuw ontstane arbeidsplaatsen door vrouwen ingenomen – zonder probleem verwerkt 1).

De VS is daarenboven een immigratieland. Aan de Oostkust – de gereguleerde wereld – is het moeilijk om binnen te komen, maar vanuit Mexico, Cuba en Midden- en ook wel Zuid-Amerika zijn de laatste jaren miljoenen immigranten binnengekomen. Er zijn vijf miljoen immigranten uit Cuba. De grens tussen Mexico en de VS is vrijwel open. Ook van Amerikaanse kant vestigen ondernemers zich in Mexico. Amerika trekt als het beloofde land, ook al loopt het in werkelijkheid op ellende en werkloosheid uit. Een andere drijfveer wordt gevormd door politieke motieven. De oorlogssituaties in Midden-Amerika drijven velen naar het Noorden. Stabiliteit in die regio is om drie redenen vereist. Er zijn in de eerste plaats overwegingen van buitenlandse politiek in het spel. In de tweede plaats vreest Washington een overslaan van de vlam naar Mexico. En in de derde plaats speelt de binnenlands-politieke preoccupatie van de (aanwakking van de) immigratie een belangrijke rol.

Zoals gezegd, bestaat er geen eensluidende analyse van de oorzaken van deze werkgelegenheidsgroei. In ieder geval komt hij niet voor rekening van de overheid of het grote bedrijfsleven. Sinds het begin van de jaren zeventig is de werkgelegenheidstoename bij de overheid vrijwel tot staan gebracht. Sinds tien jaar verliezen de grote ondernemingen alleen maar arbeidsplaatsen. De creatie van werkgelegenheid komt dus voor rekening van kleine en middelgrote ondernemingen. De bekende studie van Birch van MIT toont aan dat tussen 1969 en 1976 tweederde van de toename aan arbeidsplaatsen voor rekening kwam van ondernemingen met 20 of minder werknemers, terwijl ongeveer 80% in ondernemingen met 100 of minder arbeidsplaatsen plaatsvond. Tekenend is ook het gegeven, dat 80% van de verschuivingen in werkkring plaatsvond in ondernemingen die niet ouder waren dan vier jaar.

Inmiddels zijn de resultaten van Birch in grote lijnen bevestigd door het Brookings Microdata Project en door een studie van de Universiteit van Californië 2). Deze werkcreërende kleine bedrijven zijn in het algemeen geen hoogtechnologische (high tech) ondernemingen. Berekend is dat de high tech sector niet meer dan 10% van de nieuw gecreëerde banen van de afgelopen tien jaar voor zijn rekening heeft genomen. Deze sector heeft natuurlijk wel betekenis voor de werkgelegenheid wegens zijn uitstralings-effecten. Ook is het zo dat de werkgelegenheid in de high tech industrie gemiddeld sneller stijgt dan die in de gehele industrie en dat, hoewel de high tech landelijk gezien een betrekkelijk kleine sector is, sommige staten, het Zuid-Westen en New England, hiervan aanzienlijk profijt trekken. In een middelgroot land als de BRD nemen we dit verschijnsel zelfs ook waar: Baden-Württemberg tegenover de „oude” industriegebieden van Noord Rijnland Westfalen en het Noorden.

In de toekomst wordt in de getalsmatige bijdrage van high tech bedrijven aan de werkgelegenheid weinig verandering verwacht 3). Studies wijzen uit dat de nieuwe banen vooral te vinden zijn in het weinig technisch georiënteerde bedrijfsleven. Wat betreft de groei van middelgrote ondernemingen, d.w.z. de bedrijven tussen \$ 25 mln. tot één miljard dollar per jaar, wijst een studie van McKinsey uit, dat de meerderheid van deze met niet-geavanceerde producties in 1975-1980 drie maal zo snel gegroeid zijn in verkopen, winsten en werkgelegenheid als de 250 top-ondernemingen op de lijst van Fortune. Dit proces is tijdens de laatste recessie voortgezet. De belangrijkste oorzaak van deze groei is het doelgericht innovatief (is gelijk aan flexibel) ondernemerschap. Dit innovatief ondernemerschap noemt Drucker „the one truly new technology” in de VS van de laatste tien jaar.

De beschreven economische dynamiek wordt gecompliceerd door de dynamiek van de Amerikaanse arbeidsmarkt. In 1982 beliep de werkloosheid gemiddeld 10,7 mln. arbeidsjaren. Maar het aantal mensen dat in dat jaar gedurende enige tijd werkloos was, was 2,5 maal zo groot. De gemiddelde werkloosheidsduur was in de recessie niet hoger dan vier maanden, tegenover in Europa in de meeste landen 7 tot 10 maanden. In 1982 was één op de drie werkloze Engelsen of Fransen minstens één jaar werkloos. In de VS lag die verhouding één op tien. De groei van de werkgelegenheid is hoofdzakelijk te danken geweest aan

de groei van de dienstensector. De afbraak van werkgelegenheid liep het afgelopen decennium parallel aan die in Europa, waar de ontwikkeling van de diensten is achtergebleven 4). De meest invloedrijke uitbreiding van werkgelegenheid blijkt de toetreding van vrouwen op de arbeidsmarkt te zijn. De jeugdwerkloosheid in de VS is vergelijkbaar met die in Europa. Absoluut en ten opzichte van Europa zit de grootste groei in de dienstensector: in de periode 1970-1982 een stijging van 49 naar 69 mln. banen.

De verschillen tussen de Amerikaanse en de Europese arbeidsmarkt zijn als volgt samen te vatten. Europeanen houden niet van verandering. In de VS ligt dat anders. Jonge Amerikanen prefereren over het algemeen nogal wat wisselingen van werkring voordat zij een definitieve keuze maken. Verschillen met Europa qua sociale verzekering, het ontslagrecht, en arbeidstijdverkorting in bedrijven, die snel tot ontslag leidt, werken alle de arbeidsmobiliteit in de VS in de hand. In tegenstelling tot in Europa wordt de arbeidstijd niet verkort doch verlengd. De gemiddelde arbeidstijd in de industrie steeg nog in april van 40,6 uur naar 41,2 uur per week. Beroepsstatus speelt in de VS een minder belangrijke rol. Men neemt sneller genoegen met een lager betaalde baan. De lonen zijn lager dan in Europa. Men stapt er gemakkelijker over van de overheid- naar de particuliere sector. Europese bezoekers krijgen wel eens de indruk dat in de VS een permanente volksverhuizing aan de gang is. De bevolkingstrek loopt van het Noorden naar het Zuiden. Florida, Texas en Californië zijn de populairste vestigingsstaten. Ondertussen is ook het Noorden doende zich aan te passen en komen velen weer terug naar New England en Massachusetts. De motor van deze trek is de werkgelegenheidsgroei in de commerciële-dienstensector – Dallas (Texas) wordt b.v. wel de derde haven van de VS genoemd vanwege zijn rol in de vervoerssector – en in de high tech industrie en het relatief lage loonniveau in het Zuiden. Deze arbeidsmobiliteit is fascinerend. Je vraagt je wel eens af, hoe in zo'n situatie culturele verschillen zich kunnen vestigen en wortelen. Een Amerikaan zei me daar eens over dat de Amerikanen geen andere culturen hebben dan massaconsumptie en massacommunicatie. Wat hiervan ook zij, deze mobiliteit heeft voor een Europeaan iets zeer verfrissends, iets wijs en groots, iets om jaloers op te zijn.

A nation at risk

Er zijn echter ook donkere zijden aan dit zonnige verhaal. Te noemen zijn het onderwijsstelsel, dat in *A nation at risk* 5) scherp is gekritiseerd, en de groei van het aantal banen zonder perspectief – „dead-end jobs”.

In *A nation at risk* wordt achteruitgang van de kwaliteit van het onderwijs gesignaleerd ten opzichte van het verleden en achterstand ten opzichte van de schoolopleidingen in concurrerende landen, met name ten opzichte van Japan. Ook wordt op kwalitatieve achteruitgang in de alpha-richtingen gewezen ten opzichte van opleidingen een generatie geleden. Illustratief zijn de constatering in het rapport dat ongeveer 23 mln. Amerikanen analfabeet is, dat analfabetisme in minderheidsgroepen ongeveer 40% beloopt, dat de helft van de leerlingen zijn examens niet haalt, dat er achteruitgang is op uiteenlopende belangrijke terreinen als wiskunde, natuurkunde en Engels en dat er steeds meer klachten komen van overheidsdiensten (het leger bij voorbeeld) en uit het bedrijfsleven dat men hele generaties bij indiensttreding opnieuw in de schoolbanken moet laten plaatsnemen. De prijs voor geforceerde massificatie van het onderwijs

1) Zie Peter Drucker, *Wall Street Journal*, januari 1983 en Carol Boyd Leon, Occupational winners and losers, who they were during 1972-’80, *Monthly Labor Review*, juni 1982.

2) Richard Greene, Tracking job growth in private industry, *Monthly Labor Review*, september 1982.

3) Richard W. Riche e.a., High technology today and tomorrow: a small size of the employment pie, *Monthly Labor Review*, november 1983.

4) Janet L. Morwood, Labor market contrasts: United States and Europe, *Monthly Labor Review*, augustus 1983.

5) The National Commission on Excellence in education, *A nation at risk. The imperative for educational reform*, 1983.

die heeft plaatsgevonden is hoog geweest. In Europa overigens ook, maar de complicaties in een immigratieland als de VS zijn vanzelfsprekend nog ingrijpender gebleken.

Het ligt voor de hand dat de aanbevelingen van de nationale commissie rechtstreeks verband houden met enerzijds de doelstelling om de nationale eenheid te bewaren en te verzekeren op basis van een bevredigende onderwijsinfrastructuur en anderzijds de wil om de gevreesde afkalving van de concurrentiekracht van de Amerikaanse economie tot staan te brengen en in haar tegendeel te doen verkeren. Het spreekt in het Amerikaanse systeem evenzeer voor zich dat de regering en de staten hier voor een ontzaglijke opgave staan. In de eerste plaats nemen de minderheden in omvang toe en daarmee ook, met name waar het de Spaanssprekenden betreft, het probleem om één cultuurpatroon te handhaven. Weliswaar heeft Reagan in de Zuidelijke staten nogmaals het primaat van het Engels bevestigd, maar het Spaans wordt steeds meer gesproken. Men vreest het ontstaan van een meer-talencultuur. In de tweede plaats zijn er grote groepen die geen examens afleggen, omdat het niet verplicht is. Bovendien is de segregatie materieel nog steeds een feit en trekt het onderwijs nauwelijks ambitieuze leerkrachten aan. Er is aldus een meer-klasmaatschappij blijven bestaan die naarmate de tegenstellingen tussen minderheden en achterblijvende groepen en tussen deze en de „gevestigde orde” toenemen, tot (zeer) ongewenste maatschappelijke gevolgen kan leiden. De gevolgen hiervan zijn ernstiger, naarmate de vacatures in het onderwijs toenemen en de kwaliteit van het onderwijzend personeel afneemt, zoals evenzeer het geval is. Er is de autoriteiten alles aan gelegen om deze effecten te voorkomen, maar men beschikt niet over de noodzakelijke beleidsinstrumenten.

Naast het vraagstuk van de teruglopende kwaliteit van het onderwijs is er het verschijnsel van de perspectiefloze banen. Reich berekent in zijn bestseller *The next American frontier* 6) – dat door de presidentskandidaten Hart en Mondale tot standaardboodschap is verheven – dat het werkloosheidspercentage in de VS aanzienlijk hoger is dan het officiële cijfer, omdat een groot aantal eenvoudigweg niet bekend is. Een aantal mensen is te zeer ontmoedigd om langs officiële kanalen een baan te zoeken en zich te laten registreren als werkzoekende. Veel immigranten en minderheidsgroepen hebben er belang bij om in de schaduw van de maatschappij te blijven wegens gebrek aan georganiseerd werk en als zij zich rustig houden, heeft ook niemand er belang bij om ze daar uit te halen. Wat de „dead-end”-banen betreft baseert Reich zich op de analyse dat de grote meerderheid van de nieuwe banen ongeschoold werk voor laagbetaalde werkrachten betreft in de dienstverlenende sector. Uit de analyse van Carol Leon 7) komt een optimistischer beeld te voorschijn. De indeling in categorieën beroepen laat klaarblijkelijk ruimte voor eigen interpretatie.

Volgens Reich is een belangrijk probleem dat de opleiding of het perspectief voor velen was te werk gesteld te worden in gestandaardiseerde productieprocessen, terwijl juist door toedoen van de technische vooruitgang steeds meer vraag ontstond naar geïndividualiseerde geschoolde of halfgeschoolde arbeidskrachten. Daarvoor staan nog steeds vacatures open, terwijl de uitstoot van arbeid uit de traditionele sectoren – waaronder de „smoke stack industries” – onverkort verder gaat. Een ander belangrijk probleem is het ontstaan van een geweldig reservoir aan „dead-end”-banen, omdat opvoeding en opleiding niet zijn gericht op wat Reich de „flexible-system production” noemt. De structurele basis voor deze werkgelegenheidscreatie zou derhalve niet erg sterk zijn. De meeste nieuwe werkgelegenheid komt terecht bij de dienstverlening en detailhandel: bij restaurants, hotels, in de gezondheidszorg en in lagere regionen van het bedrijfsleven. De gezondheidssector heeft sinds begin zeventig een geweldige groei doorgemaakt als gevolg van de verbreding van de nationale gezondheidsprogramma's. Sinds 1973 is de groei van werkgelegenheid in hotels en restaurants in de VS uitgestegen boven de totale werkgelegenheid in de auto- en staalindustrie bij elkaar. Aan het verhaal van de „dead-end”-banen kan worden toegevoegd dat de arbeidsproductiviteit in de VS niet bijzonder hoog is. De vakbonden hebben de productiviteitsstijging tegengehouden, wat het verval in de traditionele sectoren heeft versneld. De high tech sector is daarentegen weinig georganiseerd.

Overigens gelden de „law”- en „business-schools” naast de medische opleidingen als de beste ter wereld. Er zijn echter te weinig technische opleidingen en die er zijn zijn van minder kwaliteit dan die in Japan, de BRD en Frankrijk. Het is dan ook een strategische vergissing dat de regering Reagan diep gesneden heeft in de financiering van opleidingen en in om-, her-, en bijscholingsprogramma's, hetgeen ook Reich vaststelt. Hij signaleert dat de sociale politiek, die nog in sterke mate afhangt van particulier initiatief, evenmin bijdraagt tot een brede gerichtheid op de onontkoombare veranderingen en versnellingen van de productieprocessen. Creëert bij ons overdaad en de professionalisering van het sociaal beleid een ergerlijk immobilisme, in de VS blijkt juist de amateuristische opzet ervan voor bepaalde bevolkingsgroepen tot onvoldoende activering te leiden.

De bevolking is inderdaad gevoelig voor het perspectief van de werkgelegenheid. De Democratische campagne wijst dit eens te meer uit. Leek aanvankelijk de jeugdige ogende Hart op winst te komen, nu blijkt de meer ervaren Mondale ruimschoots aan het langste eind te trekken. Mondale heeft nauwe relaties met de AFL-CIO en voert expliciet campagne met als eerste programmapunt de werkgelegenheid. Hart staat bekend als de promotor van de high tech industrie. De winst van Mondale komt dan ook vooral uit staten met hoge werkloosheid, waaronder Michigan, Illinois, Alabama en New York. Uitzondering was Texas dat opvallend genoeg niet voor Hart maar voor Mondale koos, terwijl Mondale even opmerkelijk in zijn eigen Ohio werd verslagen.

Monetair beleid

De VS hebben te maken met een dubbele functie van de dollar. Deze is behalve nationaal betaalmiddel ook het belangrijkste internationale betaalmiddel. In het Amerikaanse beleid domineert de nationale component volkomen. Prof. McKinnon, invloedrijk econoom aan de Stanford Universiteit, en Canadees – dat wil zeggen in zijn woorden „vertegenwoordiger van een klein open land” – stelt vast dat er ondanks vele onoverbrugbare verschillen één fundamentele overeenkomst bestaat tussen Keynes en Friedman: beiden gaan uit van een gesloten economisch systeem. Dat doen Amerikanen gemeenlijk ook. De VS zijn autarkisch en tegelijk het middelpunt van de wereld. De publieke opinie weet zeer weinig van de buitenwereld. De berichtgeving in de media is vaak provinciaal. De politici zijn evenmin internationaal georiënteerd.

De notie dat ook de VS onderworpen zijn aan de onzekerheden van de mondiale interdependentie en dat daaruit gevolgen voortvloeien voor het afwegingsproces in het monetaire beleid, speelt onvoldoende mee. Het leiderschap bestaat uit de boodschap dat ieder land zijn eigen huis op orde moet brengen en dat de som van zulk beleid tot economische stabiliteit zal leiden. Hierbij wordt in de VS zelf met externe factoren, voor zover deze geen directe invloed hebben op binnenlandse ontwikkelingen, te weinig rekening gehouden. De irritatie hierover bij de Europeanen is duidelijk uit het jongste jaarverslag van De Nederlandsche Bank af te lezen.

Het binnenlands beleid

Het eigen huis op orde brengen verloopt in de VS zelf overigens uiterst moeizaam, om niet te zeggen chaotisch. Een uitgewerkt plan van op de „supply-side” gericht beleid is niet van de grond gekomen. In plaats daarvan zijn vanaf 1981 in enkele tranches belastingverlagingen doorgevoerd. Men is in een keynesiaans herstel terechtgekomen dat wordt gekenmerkt door een hoge consumptiegraad, een beperkte cyclus van investeringen, een stijgend financieringstekort en het laagste peil van besparingen sinds decennia.

Los van wat er na de verkiezingen in november a.s. gebeurt, staat vast dat de vrije teugel richtsnoer is ten einde de economische groei niet te verstoren. De monetaire autoriteiten van de

6) Robert B. Reich, *The next American frontier*, 1982, hfst. 10.
7) Carol Boyd Leon, op.cit.

FED en de „Council of Economic Advisors” laten niet na de doelstellingen van een gezond economisch beleid te formuleren en aan te bevelen. Hun vrijheid van meningsuiting neemt af naarmate ze dichter bij het Witte Huis staan. Dit is in het bijzonder af te lezen uit het conflict tussen Donald Regan van de Treasury en de FED. Dit conflict heeft zeer onlangs een tussentijds dramatisch hoogtepunt gekregen toen Martin Feldstein van de „Council of Economic Advisors” is afgetreden. Zijn boodschap was dat Amerika niet lagere belastingen en lagere inflatie, meer groei en een hoog niveau van defensie-uitgaven, een sterke dollar en schitterende exportprestaties tegelijk kan hebben. Zijn positie werd echter ondergraven, omdat hij noch anderen ondanks de hoge rentestanden de fantastische groeivoet in 1983 als gevolg van de fiscale stimulansen hadden voorzien. Sindsdien sprak Feldstein met zijn pleidooien tegen het keynesiaanse beleid voor dovemansoren.

Het is ondertussen duidelijk dat de nadelen van dit beleid en van de onmacht om iets te doen aan het begrotingstekort steeds duidelijker worden en dat de nervositeit parallel daaraan toeneemt. De groei neemt af. Dit is overigens niets bijzonders, omdat de ervaring leert dat Amerikaanse herstelcurves altijd worden gekenmerkt door een heftige start. Maar parallel aan het economische herstel, lopen de rentestanden op, is de dollar duurder geworden, wat nog meer geklaag van de exportindustrie uitlokt, en neemt de vrees voor hogere inflatie toe. Hoezeer Donald Regan het ook theoretisch met Feldstein eens is, dit heeft hem niet verhinderd om rechtstreeks tegen de FED in te pleiten voor een ruimer monetair beleid. Regan let op zijn herverkiezing.

De stelling van de verantwoordelijke monetaire autoriteiten komt hierop neer dat de eerste prioriteit de inflatiebestrijding blijft, dat het verlagen van het begrotingstekort noodzakelijk is om de rente naar beneden te krijgen, dat het herstel langzaam moet gaan omdat het anders uit de hand loopt en dat een evenwichtige groei slechts denkbaar is wanneer de groei van de monetaire liquiditeiten in de hand wordt gehouden. Inflatiebestrijding vereist grote waakzaamheid, ook bij een laag inflatiepeil, omdat het scheppen van inflatieverwachtingen als de voornaamste oorzaak wordt beschouwd van de recessies van de afgelopen tien jaar. Een inflatie van 4% is te hoog. Zij is bovendien grotendeels te wijten aan de recessie. Ook is inflatiebestrijding goed voor verlaging van de rente. Lage inflatie verhoogt het vertrouwen van het bedrijfsleven. Inflatie is de grootste vijand van besparingen en investeringen. Aldus wordt het verband gelegd tussen de ingezakte rentabiliteit van de afgelopen vijftien jaar en de inflatie. En inflatie belast inkomens met hogere marginale tarieven, met als gevolg minder motivatie tot sparen en minder motivatie tot risico nemen en arbeidsinspanning. Eerst wanneer iedere gedachte aan inflatieverwachtingen is uitgeroeid, kan weer van een evenwichtige situatie worden gesproken.

De angst voor inflatieverwachtingen wordt mede gevoegd door de slechts geringe greep die de autoriteiten kunnen krijgen op de monetaire liquiditeiten. De Amerikaanse kapitaalmarkt is de meest dynamische in de wereld. Door de introductie van allerlei nieuwe spaar- en beleggingsvormen zijn er naast de traditionele geldscheppende instanties een aantal andere oncontroleerbare haarden van geldschepping. Deze oncontroleerbaarheid is slechts verder in de hand gewerkt door de deregulering die onder Reagan gestalte heeft gekregen. Zelfs de definitie wat een bank is, hangt in het luchtledige. De geldomloop is hierdoor gestimuleerd. In 1981 en 1982 is de geldhoeveelheid meer gegroeid dan de economie. Er is tijdens de verkiezingen voor het congres in 1982 nogal scherpe kritiek op de FED uitgeoefend. Deze vreesde toen voor haar eigen onafhankelijkheid. Parallel aan de fiscale maatregelen heeft zij ten aanzien van de geldhoeveelheid toen de teugel enigszins gevierd.

Het dilemma is evident. Het is in een aantrekkelijke economie noodzakelijk dat de geldgroei in de hand wordt gehouden. Dit leidt tot hogere rentestanden. Aan de andere kant is er de brede politieke druk van laat duizend bloemen bloeien. Een strikte greep op ontwikkelingen die men wel in de hand heeft, namelijk de geldschepping op nationaal niveau, gebaseerd op een eenduidige doctrine, is de enige begaanbare weg. Het enig reële alternatief tegenover de expansionistische fiscale politiek is een stabiel en strikt monetair beleid, en dat leidt tot hoge rentestanden.

Het spreekt voor zich, dat de spanning tussen de monetaire autoriteiten en de regering en het Congres ligt op het terrein van de staatsuitgaven. Staatsuitgaven behoren immers in principe tot het beheersbare deel van het geldcircuit. Wanneer de staat voorgaat in laksheid en lankmoedigheid, zal dit enerzijds de problemen slechts vergroten en anderzijds de nationale discipline verkleinen. Regan hinkt op twee gedachten. Hij handhaaft zijn permanente criticus Paul Volcker aan het hoofd van de FED, maar hij geeft tegelijkertijd geen krimp, wanneer het om aanpassing van het eigen beleid gaat. En toen tegen ieders verwachting in de economie in het voorjaar 1983 snel begon te groeien, was het hek helemaal van de dam. Aanvankelijk was het verhaal zelfs dat de tekorten de groei hadden gegeneerd. Later viel men terug op een stelling die we hier te lande ook uit ten treure hebben gehoord, namelijk dat de tekorten door de inverdieneffecten van de groei zouden afnemen. Vooralsnog is daar ondanks de inderdaad spectaculaire groei niets van te merken. Toegegeven zij dat het onjuist is om de verantwoordelijkheid voor het uit de hand lopende begrotingstekort alleen bij het Witte Huis te leggen. Het Congres draagt een belangrijk deel van de verantwoordelijkheid. In een stapsgewijs proces van totstandkoming van nationale consensus wordt de begroting opgesteld. Het voorstel van de kant van de regering wordt in verschillende commissies in eerste en tweede lezing door Congres en Senaat gelooft, niet via de weg van amendering van de formele voorstellen, maar voordat de voorstellen definitief zijn. De lobbyisten werken nog effectiever dan in Europa. Regionale belangen worden tegen elkaar afgewogen en het resultaat is verhoging van de uitgaven. Ook liggen er nogal wat verschillen tussen Republikeinen en Democraten. Kortom, de procedures zijn ontoereikend om de begroting in de hand te houden. Wil men daarin slagen, dan moet het het gevolg zijn van natuurlijke discipline. Regan heeft onlangs een commissie uit het Congres en de Senaat gevormd met het oog op bezuinigingen. Het plan is ambitieus, namelijk in de komende drie jaar een vermindering van \$ 150 mrd. van het financieringstekort, dat dit jaar ongeveer \$ 200 mrd. belooft. De Amerikanen en wij zullen erop moeten vertrouwen dat er nu ernst met bezuinigingen wordt gemaakt, al zal er vóór de verkiezingen niets gebeuren. Daarna lijken ook belastingverhogingen onontkoombaar. De mate waarin zal van de conjunctuur afhangen. Er bestaan daartegen overigens ook weer principiële bezwaren, zoals Beryl Sprinkel (Treasury) nog twee maanden geleden verwoordde 8). Het is ook goed ons hierbij te realiseren dat het vertrouwen in de macro-economie in de VS, zoals hier en elders, danig is afgenomen. De modellen zijn in diskrediet. En wanneer de modellen niet meer tot basis dienen, wordt de „man in the House” gelijkwaardig aan de President.

De actuele situatie kan niet beter worden geschetst dan Paul Volcker deed voor de Annual Convention of the America Bankers Association in 1983. De VS hebben enorme vooruitgang gemaakt in de inflatiebestrijding. Zij verkeren in een proces van economisch herstel. Zij profiteren van een sterke dollar en van een hoog niveau van kapitaalimport. Maar het herstel is op belangrijke onderdelen nog niet evenwichtig. De export loopt terug en het tekort op de handelsbalans is historisch hoog en verontvondend. De „smoke stack”-industrie-sectoren hebben nog te lijden onder de recessie, onder concurrentie en onder hoge rentestanden. Het gevolg is dat velen zich afvragen of het herstel met zulke hoge rentestanden kan doorgaan. De inflatiebestrijding – en de bestrijding van inflatieverwachtingen – zou lagere rentestanden moeten opleveren. Maar er is een factor die dat perspectief ongedaan maakt: het begrotingstekort, dat ongeveer even groot is als de potentiële binnenlandse besparingen en dat ongeveer 40% belooft van alle fondsen op de binnenlandse kredietmarkt. Terwijl de hele wereld dringend behoefte heeft aan kapitaal en lagere rentes, slokken de VS tientallen miljarden dollars aan kapitaal op uit de rest van de wereld, terwijl hun internationale handelspositie verslechtert. Deze situatie kan niet ongelimiteerd blijven voortbestaan 9). Daaraan moet nog worden toe-

8) Beryl W. Sprinkel, *Sustaining the economic recovery*, St. Louis, 8 maart 1984.

9) Paul A. Volcker, chairman FED, op de Annual Convention of the American Bankers Association, Honolulu, 10 oktober 1983.

gevoegd dat dit jaar een tekort van \$ 100 mrd. op de handelsbalans wordt verwacht en dat er een direct verband wordt gelegd tussen het handelstekort en het financieringstekort. De waarde van de dollar is sinds eind 1980 tegenover de valuta's in de geïndustrialiseerde wereld 45% nominaal gestegen. Hoe scheef de zaken liggen blijkt nog eens ten overvloede uit het feit dat terwijl het buitenland in de jaren zestig als gevolg van het Amerikaanse monetaire beleid in belangrijke mate de Vietnamoorlog heeft gefinancierd, ditzelfde buitenland thans het Amerikaanse begrotingstekort financiert.

De externe factoren

Het binnenlands beleid annex het gebrek aan beheersbaarheid creëert externe onevenwichtigheden. Die worden wel gezien, maar zij leveren geen doorslaggevende argumenten op voor aanpassing van het beleid. Dit vloeit deels voort uit technische belemmeringen, maar ook uit de notie dat, zoals ik hierboven in andere woorden heb omschreven, wat goed is voor de VS, goed is voor de wereld. Het omgekeerde moge in ieder geval juist zijn, op deze stelling valt echter nogal wat af te dingen: Europa en de wereld hebben vanaf 1971 met zeer krachtige wisselkoersaanpassingen te kampen gekregen, terwijl 80% van de wereldhandel in dollars wordt uitgedrukt, en met rentestanden die ieder opkomend herstel vrijwel in de kiem smoorden. Wat dit laatste betreft wijs ik er ten overvloede nog op dat de eigen-vermogenspositie van het Amerikaanse bedrijfsleven en daarmee zijn incasseringsvermogen aanmerkelijk groter is dan die van het Europese bedrijfsleven. Typend voor de wijze van denken onder Amerikaans beleidsmakers is dat een opmerking mijnerzijds bij een bezoek aan de FED over de schadelijke effecten van de dollar- en rentestand in Europa, beantwoord werd met een verwijzing naar de binnenlandse situatie, waarin achtergebleven gebieden als Massachusetts en Pennsylvania misschien ook ernstig te lijden hebben onder het strikte monetaire beleid, maar dat daarmee geen rekening kan worden gehouden in het licht van het algemeen belang. En waarom zou de FED die geen rekening houdt met deze regio's, wel rekening moeten houden met Europa, dat zijn zaken evenmin goed voor elkaar heeft en dat nu dan wel tegen de VS aanleunt? Het advies is: wij dragen de negatieve neveneffecten met het oog op een betere toekomst, gij zult daarmee moeten leven. Voorts wordt gewezen op de omvangrijke begrotingstekorten en op het feit dat de Europeanen niet veel verder komen met het EMS. Dat duidt erop dat ook zij niet in staat zijn tot betere afstemming te komen. Voor ons allen geldt dat verdergaande harmonisering dan via de OECD, dat is overigens al heel wat, nu niet bereikbaar is.

De binnenlandse kredietproblemen gaan gepaard met het schuldenprobleem van veel ontwikkelingslanden. Los van de OPEC-landen is er een totale schuld van de ontwikkelingslanden tot \$ 575 mrd. De helft hiervan komt voor rekening van banken en daarvan ongeveer \$ 100 mrd. voor rekening van Amerikaanse banken. De explosie van schuldenproblemen in het najaar 1982 heeft het zijne bijgedragen tot meer monetaire souplesse van de FED. De vrees was immers reëel dat enkele grote banken onderuit zouden gaan, zoals ook nu weer dreigt als gevolg van dezelfde oorzaak, nl. de schuldenlast van enkele Zuid Amerikaanse landen. Waarschijnlijk zijn nieuwe voorwaarden voor bestaande kredieten nodig, gepaard gaande met nieuwe kredieten en in ieder geval een nauwe coördinatie tussen particuliere en publieke geldschietters en het IMF. Welke ook de houding van het Congres tegenover het IMF mag zijn, de monetaire autoriteiten verdedigen deze instelling altijd met verve als de scharnier waarom het herstel van de wereldeconomie moet draaien. Wat de VS zelf aangaat, draait het om een daling van de rente en het wisselkoersbeleid. Een actief wisselkoersbeleid wordt afgewezen.

Nu de sterke dollar zich blijkt te bestendigen, is het goed om nog eens de factoren na te gaan die de Amerikanen verantwoordelijk achten voor de huidige situatie en waaraan wij vrij weinig kunnen doen. Op 5 oktober 1983 ging Henry Wallich van de FED op deze kwestie in tegenover het Congres. Hij releveerde dat er drie economische factoren zijn die wisselkoersen beïnvloeden, te weten de graad van inflatie, de rentestanden en betalingsbalansoverschotten resp. -tekorten. Welnu, de inflatie en de in-

flatieverwachtingen zijn laag en de rente is hoog. En hoe hoger de reële rente, hoe hoger de dollar. Naast het begrotingstekort drijven de volgende factoren de rente omhoog. In de eerste plaats het perspectief op goede rendementen in de VS, mede als gevolg van wijzigingen in het fiscaal regiem. De beursweerspiegelt deze ontwikkeling en loopt beter dan waar ook. Ook de investeringsverwachtingen zijn aanzienlijk hoger dan op grond van de rentestanden zou kunnen worden verwacht. Wallich constateert hier een schrille tegenstelling met de terugval in rendement van het eind van de jaren zestig tot kort geleden. In de tweede plaats hangt de evidente verhoging van het rendement samen met de gevolgen van nieuwe technologieën, zoals de computerrevolutie. In de derde plaats is de politieke stabiliteit van het land buiten discussie. Vluchtkapitaal stroomt van alle kanten toe, vooral ook vanuit Zuid-Amerika. In de vierde plaats heeft ook het internationale schuldenprobleem bijgedragen tot de meerwaarde van de dollar. Tegen deze achtergrond wekt het geen verwondering dat de derde, door Wallich genoemde factor, namelijk het tekort op de betalingsbalans, geen zichtbare invloed op de stand van de dollar geacht wordt uit te oefenen. De conclusie kan geen andere zijn dan dat gezien de onderling conflicterende factoren een prognose over de toekomst van de dollar niet mogelijk is. Alleen van een substantiële vermindering van het begrotingstekort kan worden gezegd, dat zij een heilzame rem zal vormen op de appreciatie van de dollar.

Wisselkoersbeleid

Heilzaam inderdaad, en dit wordt niet alleen door de monetair en financiële deskundigen, maar ook veel luider door ondernemers en de vakorganisaties betoogd. Immers, de netto-exportpositie die de VS sinds de jaren veertig heeft opgebouwd, verdwijnt. Maar meer dan incidenteel ingrijpen in het internationaal wisselkoerssysteem is in de visie van de FED uitgesloten (10). Interventies hebben alleen zin, als zij van zeer grote omvang zijn. De vrees bestaat dat dergelijke interventies de inflatie zullen aanwakkeren. Zonder fundamentele beleidsaanpassingen in de VS en elders zou een permanent gunstig effect op de dollarkoers uitblijven. Als er daarnaast nog wordt geroepen om controlemaatregelen ten aanzien van buitenlandse ontvangsten en betalingen, dan stelt de FED daar onmiddellijk tegenover dat zulke maatregelen totaal onuitvoerbaar zijn in het licht van de rol van de dollar als wereldbetaalmiddel.

Het bedrijfsleven begint zich meer en meer te roeren in reactie op dit vrije-marktbeleid en ook theoretisch wordt gezocht naar een model dat de scherpste koerswijzigingen ongedaan maakt. Over de hele linie van voedselproducten, consumentenproducten, auto's en kapitaalgoederen verschrompelt de Amerikaanse exportpositie. Alleen waar sprake is van technisch geavanceerde producten op basis van hooggeschoolde arbeid zowel in de landbouw als in de industriële sector kunnen netto-exportposities worden gehandhaafd en versterkt. Een actief interventiebeleid wordt onder andere voorgestaan door de National Association of Manufacturers (11). Fox en Cooney pleiten voor een expliciet wisselkoersbeleid, omdat de export te zeer onder druk staat, de import de binnenlandse bedrijvigheid ondermijnt, de buitenlandse winsten van Amerikaanse ondernemingen teruglopen en de wereldeconomie door de wisselwerking van hoge rentestanden en de hoge dollarkoers onvoldoende uit de stagnatie komt. De meest evidente concurrenten zijn Japan en de BRD. Deze landen profiteren het meest van de hoge dollarstand en dus moet met deze landen tot afspraken worden gekomen. Het zogenaamde vertrouwen van de regering op marktkrachten is in feite een weigering om verantwoordelijkheid te dragen voor externe gevolgen van de binnenlandse economische politiek. Dit beleid kan een zelfvernietigende uitwerking hebben op de binnenlandse markt, waarop reeds ongeveer 70% van de industriële productie importgevoelig is geworden. Met een tekort op de handelsbalans van \$ 100 mrd. voor 1984 in het vooruitzicht moet in deze visie

10) Zie laatselijk nog een categorische standpuntbepaling van Volcker voor het Congres op 10 april 1984.

11) Lawrence A. Fox en Stephen Cooney, Protectionism returns, *Foreign Policy*, 1983, nr. 4, blz. 74 e.v.

het wisselkoersbeleid een integraal onderdeel worden van het macro-economische beleid: monetair, fiscaal en wisselkoersbeleid moeten als een drieëenheid worden beschouwd. En dit te meer daar volgens de heersende mening de yen en de D-mark 20 tot 25% ondergewaardeerd zijn. Tegelijkertijd wordt betwist dat enkel het verminderen van het financieringstekort een lagere rentestand ten gevolge kan hebben. Inderdaad valt niet in te zien waarom met het huidige groeitempo in de VS en de dynamische factoren die aan die groei ten grondslag liggen, de waarde van de dollar alleen als gevolg van een beter in de hand houden van het financieringstekort behoorlijk zou dalen. De kracht van de Amerikaanse groeipool zou daardoor eerder worden onderstreept dan verzwakt.

De aanhangers van een actief interventiebeleid voeren dan ook drie argumenten aan voor een dergelijke politiek. In de eerste plaats gelooft men op de financiële markt niet dat het begrotingstekort snel naar beneden gaat, als het al zal dalen. In de tweede plaats zal Amerika nog sterker als investeringsbestemming aantrekkingskracht uitoefenen, wanneer men onverhoopt wel erin mocht slagen het tekort te verlagen. In de derde plaats zullen de rentestanden onvoldoende dalen om investeerders aan te moedigen naar alternatieven te zoeken buiten de VS. Deze argumenten worden krachtig ondersteund door prof. Ronald McKinnon (2) van Stanford, die in talrijke publikaties al jaren een eenzame strijd voert in zijn streven om de FED ervan te overtuigen ook de internationale implicaties van het monetaire beleid mee te wegen. Omdat de FED het centrum is van het wereldgeldstelsel, moet zij ten einde de wereldprijzen te stabiliseren en aldus boom- en vervalcycli te vermijden functioneren als een scharnier in het internationale systeem. Aldus zal de FED een compensatiemechanisme moeten ontwikkelen voor optredende tekorten of overschotsituaties van monetaire groei in landen met eveneens harde munten, te weten de BRD en Japan.

In deze visie moeten de voornaamste centrale banken met het oog op een aanhoudend herstellende wereldeconomie twee afspraken maken. In de eerste plaats moeten omvangrijke aanpassingen in het wisselkoersbeleid en daarmee plotselinge wijzigingen in concurrentieverhoudingen tussen landen worden vermeden. In de tweede plaats moet gestreefd worden naar een nieuwe internationale norm met het oog op de beheersing van de geldgroei wereldwijd ten einde de prijzen in de internationale handel te stabiliseren en aldus inflatie- of deflatieverwachtingen voor de toekomst te ontcrachten. McKinnon verwijt de FED sinds 1970 niet te hebben ingespeeld op de problemen van de centrale banken van Japan en de BRD, die grote koerswisselingen hebben moeten verwerken alsmede nogal wat wijzigingen in hun nationale geldgroei hebben moeten aanbrengen, niet in de laatste plaats door het gebrek aan Amerikaanse medewerking. Met andere woorden, de FED zou het geldaanbod in de VS moeten toetsen aan het effect daarvan op het wisselkoersbeleid van Japan en de BRD. En dit is precies, zoals wij hierboven hebben gezien, datgene waarvoor de monetaire autoriteiten in de VS zich niet verantwoordelijk achten. Een basisovereenkomst tussen de drie centrale banken voor de aanvaarding van een wederzijdse verantwoordelijkheid met betrekking tot de eb en vloed van de vraag naar ieder der betrokken valuta's zou tegelijkertijd een signaal vormen voor de internationale investeerders dat hun toekomst veilig zou zijn in alle drie betrokken valuta's. In een dergelijk stelsel van monetaire doelzônes zouden de drie handelsblokken VS, Japan en EG zijn vertegenwoordigd, daar de Duitse valuta bepalend is voor het EMS. Met Zwitserland en eventueel het VK en Frankrijk zouden nadere afspraken zijn te maken.

Van belang is de achtergrond tegen welke een beroep op de integratie van internationale, zelfs mondiale, effecten in het monetaire beleid moet worden geplaatst; en dus niet het omgekeerde, zoals de Treasury doet, namelijk het kritiseren van de FED, dat deze soms mede onder druk van ontwikkelingen op de internationale valutamarkt deze in het binnenlands beleid verdisconteert. Het gaat om de vraag of de binnenlandse monetaire doelstellingen geïsoleerd van de buitenwereld kunnen worden gediend sinds Bretton Woods is beëindigd. Er ontstaat dan een zeker monetair isolationisme waartegen onder meer Schmidt en in diens voetspoor de EG-Raad permanent hebben geageerd. Het isolationisme is vanuit het Bretton-Woodssysteem wel verklaarbaar. Toen draaide immers het hele wereldgeldstelsel automa-

tisch rond de dollar. Dat stelsel ging zelfs uit van een passieve houding van de Amerikanen op de valutamarkten.

Na 1970 wordt de situatie onzekerder. In de eerste plaats komen de D-mark en de yen als reservemunten meer naar voren. In de tweede plaats verviel het systeem van Bretton Woods. In de derde plaats ontstaan als gevolg daarvan niet beheersbare wisselkoersverhoudingen. In de vierde plaats blijken politieke gebeurtenissen, zoals het aantreden van een conservatieve president Reagan en het probleem-Polen hun tol te eisen in termen van de stabiliteit in het verloop van de wisselkoersen. In de vijfde plaats veroorzaakt de asymmetrie van de krachtenvelden in een interdependente wereld voortdurend verrassingen. Naarmate er meer spelers op het speelveld aantreden, wordt de orde moeilijker te handhaven, als er geen spelregels zijn. Maar vooralsnog wil de FED van niets weten, klemgereden door het kolossale begrotingstekort, de dynamiek van de binnenlandse kapitaalmarkt en door het gebrek aan nationale besparingen. En de rente stijgt.

Industriepolitiek

Verval van de concurrentiekracht

Het rapport *Naar een economisch herstel in Europa in de jaren tachtig* (3), dat in een Frans-Britse samenwerking van M. Albert en R.J. Ball is samengesteld en waaraan in de Nederlandse pers opmerkelijk weinig aandacht is gegeven, beschrijft een breed spectrum van factoren die verklaren waarom Europa definitief de aansluiting bij de VS en Japan dreigt te verliezen. Wij kunnen deze boodschap niet serieus genoeg nemen. De strijd is nog niet verloren, maar de beslissende jaren liggen nu voor ons. Concrete en doelgerichte actie is dus vereist. Het rapport gaat in op de macro-economische, de industriële en de arbeidsmarktaspecten. Het wachtwoord is „organiseer Uw Europese markt op gemeenschappelijke grondslagen”, waarmee de actualiteit van de Europese Verdragen uit de jaren vijftig opnieuw wordt onderstreept.

Wat betreft de industriepolitieke kant signaleren Albert en Ball de volgende tekortkomingen in het Europese kamp. Voorop staat de onmogelijkheid voor één enkele individuele Westeuropese staat zijn industrie zodanig te organiseren dat hij in staat kan worden geacht om de concurrentieslag om de derde industriële revolutie in de wereld te winnen. De benodigde kapitalen en de benodigde markt van afzonderlijke staten zijn daartoe ten opzichte van die van de VS en Japan niet toereikend. Het protectionisme werkt verlamdend. De belemmeringen in de interne markt kosten het bedrijfsleven kapitalen. De Europese Commissie berekent (4) dat alleen al het industriële grensverkeer neerkomt op ECU 12 mrd. per jaar. En dan hebben we het nog niet over de ontmoediging die van deze belemmeringen uitgaat.

Waar toe deze marktbescherming kan leiden in geavanceerde sectoren – en daarvan zal uiteindelijk een spin-off ten behoeve van de hele economie moeten uitgaan – toont het door Albert en Ball genoemd voorbeeld van de ontwikkeling van de microprocessor aan. Tussen 1977 en 1981 werd voor de ontwikkeling hiervan in de EG \$ 500 mln. besteed tegen \$ 250 mln. in Japan. Toch is Japan erin geslaagd de VS langs zij te komen en heeft het inmiddels 40% van de wereldmarkt in handen tegen Europa met slechts 10%. Ondanks het feit dat het niveau van de totale uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling in Europa aanmerkelijk hoger ligt dan in de VS en Japan, werkt de versplintering volstrekt contraproductief. Dat betreft een aantal sectoren van de toekomst, waaronder de videorecorder, kleurentelevisie, alle onderdelen van communicatie van vliegtuigtarieven tot telefoonverkeer en de modernisering van de communicatiekanalen.

Deze versplintering blijft niet beperkt tot de industriële sector, maar treft in niet mindere mate de kapitaalmarkten, een factor die weinig in het zoeklicht staat, maar waarvan het effect op de

12) Ronald McKinnon, *An international standard for monetary stabilization*, Institute for International Economics, Washington (DC) 1984.

13) M. Albert en R.J. Ball, *Towards European economic recovery in the 1980s, Report presented to the European Parliament*, 31 augustus 1983.

14) Com (83) 80 final.

stagnatie niet mag worden onderschat. Hieraan wordt nog toegevoegd dat van 1973 tot 1981 de industriële productie in Japan met 26% steeg, en in de VS met 16% tegen een stijging van slechts 8% in Europa om reden dat in heel Europa de voorkeur werd gegeven aan verhoging van de collectieve uitgaven in plaats van aan de marktsector en de stijging van zijn toegevoegde waarde. Dit beeld vindt ook in de opvatting van het Amerikaanse bedrijfsleven zijn weerspiegeling. Illustratief hiervoor zijn de resultaten van een breed georiënteerd onderzoek en een symposium, georganiseerd door de *Wall Street Journal* 15), waaraan ik de volgende conclusies van Amerikaanse zijde ten aanzien van Europa ontleen: er is in Europa meer dan voldoende kapitaal voor onderzoek en ontwikkeling beschikbaar, maar wat telt is het gebrek aan één markt als gevolg van het blijven bestaan van economische grenzen, van culturele factoren, van nationale trots, van nationale fiscale politiek en nationaal sociaal beleid en als gevolg van de houding tegenover het nemen van risico en van het gebrek aan bevredigende managementtechnieken.

Al deze waarschuwingen zijn nog meer op hun plaats bij kennisname van Amerikaanse opvattingen over de uitdagingen voor de komende Amerikaanse generatie en over daaruit te trekken industriepolitieke consequenties. Twee zaken vallen daarin in zijn algemeenheid op. In de eerste plaats komt de discussie over de relatieve achteruitgang van de Amerikaanse industriële productie in de wereldeconomie pas de laatste jaren goed op gang. Oorzaken daarvan zijn de teruggelopen arbeidsproductiviteit, de noodzaak van herstructurering, de relatieve achteruitgang van het Amerikaanse productieve vermogen, de verslechtering van de handelsbalans, de groeiende import van buiten de VS in vrijwel alle sectoren, de opkomst van nieuwe industrie- en handelscentra die het relatieve aandeel van de Amerikaanse economie in het geheel vanzelfsprekend verkleinen, de wil om in de nieuwe technologische vernieuwingen de eerste viool te blijven spelen en meer algemeen het bewustzijn dat de VS niet langer een leidinggevende plaats innemen, wat leidt tot een (hernieuwd) nationalisme. Het gaat hier om een mentaliteit die ontstaan is aan het eind van de periode-Carter en op de golf waarvan Reagan het presidentschap heeft binnengehaald. Uitspraken als „If not us, who? If not now, when?” mogen voor sceptische Europeanen een flinke dosis theatraaliteit bevatten, zij weerspiegelen niettemin een stemming waarvan de effecten inmiddels op tal van fronten zichtbaar worden. Het gebied van de veiligheid is er slechts één van. Ook op het voor onze toekomst zeker zo belangrijke terrein van de economie is er sprake van een nieuwe bewustzijn, al duurt het wegens de complexiteit natuurlijk langer om alle klokken in het land gelijk te zetten. In de tweede plaats blijkt Europa als uitdaging een minder vooraanstaande plaats in te nemen dan Japan en Oost-Azië. De groei en explosie in de VS van het laatste jaar en de achterstand daarbij van Europa werken alleen maar bevestigend op deze perceptie.

De nieuwe houding tegenover de wereldwijde uitdagingen treffen we in verschillende schakeringen bij een groot aantal auteurs aan 16). Zij vinden in ieder geval brede weerklank in de neoliberale school in de Democratische partij, onder wie Mondale en Hart, ieder met eigen nuances, maar in andere zin ook bij republikeinse Congressmen. De Republikeinen kan men een soort pragmatisch protectionisme aanwrijven. De Democraten zijn meer systematisch bezig, met nuances tussen Brookings en de conservatieven enerzijds en de neoliberalen met de vakbeweging anderzijds. De eerste groep is voor weinig, de tweede groep is voor meer interventie van overheidswege. De boodschap en de mentaliteit staan haaks op visies als die welke is vervat in *The new industrial state* van Galbraith in 1967, waarin een beschrijving wordt gegeven van een maatschappij op weg naar industriële verzadiging en waarin langzaam maar zeker gewerkt zal worden, samen met andere economieën en andere systemen in de richting van een „système mixte” met kapitalistische en collectivistische tendenzen. Dat zijn dan de laatste jaren van het tijdperk van 1920-1970 dat Reich beschrijft als het tijdperk van een bepaalde vorm van managementpatronen, daarbij behorende bureaucrativering en een sterke gerichtheid op gestandaardiseerde (massa)productieprocessen. Die patronen deden zich gelijkelijk voor in de marktsector en in overheidsdiensten. Flexibiliteit en industriële vernieuwing geraakten op de achtergrond. Dit verval liep parallel met onderstromen die hebben bijgedragen tot de

verzwakking van de dollar. Patronen die van vlak na de eerste wereldoorlog tot ver in de jaren zestig voldeden, functioneerden daarna niet meer met als gevolg verstarring, teruglopende arbeidsproductiviteit, overcapaciteit en terugval van de beurs en van rendementen.

In essentie komt de nieuwe verontrusting van de laatste jaren voort uit drie zorgen. De eerste is de opgelopen achterstand in de modernisering en geavanceerdheid van productieprocessen en daaraan aangepaste flexibiliteit van management. De tweede zorg is de terugval van het relatieve aandeel van de Amerikaanse economie in de wereldeconomie. Het spreekt vanzelf dat het aandeel van de oorspronkelijke geïndustrialiseerde wereld, en dus ook dat van de VS, relatief vermindert in geval van toename van het aantal leveranciers. Deze tweede zorg komt echter vooral voort uit vrees voor het succes van de Japanse methoden en systematiek. Deze vrees is duidelijk mede ingegeven door het groeiend aandeel van Japan in een aantal sectoren op de binnenlandse Amerikaanse markt. De derde hiermee samenhangende zorg is dat de VS onvoldoende voorbereid geïntegreerd onderdeel zijn geworden van de wereldeconomie – dit tegenover de nog altijd diep gewortelde zekerheid van autarkie op het Amerikaanse continent ten opzichte van het buitenland –, als gevolg waarvan de natie in binnen- en buitenland in regelrechte concurrentie staat met anderen.

Reich 17) vermeldt de verrassende cijfers dat in 1980 19% van de Amerikaanse industriële productie werd geëxporteerd tegen 9% in 1970 (vóór 1965 nog aanzienlijk minder) en dat in 1980 meer dan 22% van verhandelde goederen in de VS van buitenlandse makelij waren, wederom tegen 9% in 1970. In 1981 importeerden de VS 26% van de auto's, 25% in de staalsector, 60% van de tv's, radio's, bandrecorders, 43% van de rekenmachines, 29% van de metalen machine-instrumenten en 35% van de textielmachines. Tussen 1970 en 1980 steeg de import uit ontwikkelingslanden tienvoudig, van \$ 3,6 mrd. tot \$ 30 mrd. (in constante prijzen). Daartegenover bleken met uitzondering van het VK alle overige geïndustrialiseerde landen zich wat hun totale aandeel in de wereldhandel betreft aardig te handhaven of uit te breiden, zoals het Japanse aandeel van 6 tot 10,5%. Dit proces gaat gepaard met omschakeling en herstructurering, zoals Europa nu ondergaat, zij het dat de aanpassingsproblemen in Europa omvangrijker en fundamenteeler zijn dan in de VS. De aanpassingsnelheid in de VS is bovendien groter. Oude industriestreken waaronder met name het Noord-Oosten dat als eerste regio in de VS een overeenkomstige ontwikkeling heeft gekend als het industriële Engeland van de negentiende eeuw en dientengevolge evenzeer te lijden heeft van de wet van de remmende voor-sprong, moeten zich aanpassen of ten onder gaan. Inmiddels blijkt dit aanpassingsproces ook in de verouderde regio's door te zetten. De migratiegolf naar de meer succesvolle „sunbelt” (Californië, Texas, Florida) is min of meer tot staan gebracht en vernieuwing van de marktsector wordt ook nu in het Noord-Oosten een feit, met name in New England.

Naast deze aanpassingsperikelen voorziet men eveneens een scherpe concurrentieslag in de geavanceerde sectoren, de sectoren van de nieuwe industriële revolutie, die mede de graad van afhankelijkheid of onafhankelijkheid van de nationale economie zullen bepalen. Lewis en Allison 18) beschrijven hoe op terreinen waarop de VS in eerdere stadia van de betreffende productencycli excelleerden thans een achterstand valt waar te nemen. Te noemen zijn de ontwikkeling van de micro-electronica die voor zoveel bedrijfstakken van doorslaggevende betekenis is, en die te lijden heeft van Japanse en ook van Europese concurrentie, de computermarkt waar de Amerikaanse overheersing zou worden bedreigd en de telecommunicatie waarvoor hetzelfde zou gelden. Ook in de satelliettelevisie ziet men Japanse en

15) *Wall Street Journal*, 31 januari 1984.

16) Wijdverspreide boekwerken zijn: Robert B. Reich, *The next American frontier*; John Naisbitt, *Megatrends*; Lester C. Thurow, *The zero-sum society*; Hunter Lewis en Donald Allison, *The real world war*; Thibaut de Saint Phalle *Trade, inflation, and the dollar*.

17) Reich, op.cit., blz. 121 e.v.

18) Lewis en Allison, *The real world war: The technology front, en The innovation front*, blz. 43 – 111.

Europese kapers op de kust. In de robotica ligt de VS achter bij Japan en de concurrentie op het terrein van CAD/CAM („computer aided design”/„computer aided manufacturing”) neemt toe. In Japan en in Europa maakt men zich op de concurrentie in de genetechnologie aan te gaan. De voorsprong in de ontwikkeling van nieuwe energiebronnen en kernfusie zou verloren kunnen gaan. De cijfers wijzen uit dat de uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling in de VS de laatste jaren waren afgenomen.

De arbeidsproductiviteit in de VS is sinds het eind van de jaren zestig sterk achtergebleven bij die in het VK. Dit verschijnsel wordt deels toegeschreven aan de stagnatie in de innovatie, ook in het management, deels aan de terugval van de arbeidskwaliteit, voornamelijk als gevolg van een gebrek aan technische opleidingen. Zeer duidelijk wordt dit ook toegelicht door Thibaut de St Phalle 19), die wijst op een rapport van The National Center for Productivity and Quality of Working Life die in de tweede helft van de jaren zeventig op vier terreinen oorzaken heeft aangewezen van de geringe produktiviteitsstijging: 1. het gebrek aan informatie bij producenten over de behoeften van de afnemers; 2. het veronachtzamen van industriële marketing in innovatie van managementopleidingen; 3. een tendens om innovatiebeslissingen te laten nemen door conservatieve financiële directeurs van grote ondernemingen; 4. het onvermogen van kleine ondernemingen om aan kapitaal te komen voor nieuwe projecten. De St Phalle uit overeenkomstige zorgen over de genoemde industrie-sectoren. Achtereenvolgens behandelt hij de automobielsector, de bandenindustrie, lucht- en ruimtevaart, computerhardware, halfgeleiders, robotica, chemie en petrochemie, transportmateriaal, productie van radio's en tv's, kernenergie en engineering. Uit analyses blijkt, dat in deze sectoren (aanzienlijk) terreinverlies is geleden, dan wel mogelijk wordt geacht.

Voor een vertegenwoordiger van een klein land doet het vreemd aan Amerikanen aldus over de positie van hun eigen industrie te horen oordelen, terwijl er toch sprake is van een zeer indrukwekkende lijst van ondernemingen die op de diverse terreinen een absoluut leidinggevend plaats in de wereldhiërarchie innemen. Het is opmerkelijk dat de vrees voor het verlies aan positie in enkele geavanceerde sectoren leidt tot deze analyse op een breed front. De datum van het begin van verval van het concurrentievermogen van de Amerikaanse economie wordt ongeveer geplaatst in 1967, in het jaar dat in Europa het alarmerende werk van J.J. Servan Schreiber *Le défi Américain* verscheen. De laatste analyses formuleren de nieuwe uitdaging voor de VS in een tijd dat het bewustzijn dat de Amerikaanse economie een geïntegreerd onderdeel is geworden van de wereldconomie, in brede kring doorbreekt. Dat dateert pas van een paar jaar. Tegen de achtergrond van dit nieuwe besef dat de VS veel meer afhankelijk zijn geworden van im- en export, krijgt de verwevenheid van de belangen van de Amerikaanse commerciële banken met de schrijnende schuldenproblematiek van een aantal, vooral Latijnsamerikaanse, ontwikkelingslanden een specifieke dimensie. Een dimensie die men eveneens dient te betrekken op de opmerking van Paul Volcker dat de machtigste industriestaat ter wereld hard op weg is tegelijkertijd de grootste schuldenaar te worden van buitenlandse financiers, hetgeen bijdraagt tot een absurde afhankelijkheid van krachten van buiten.

Nieuwe wegen

Het debat over industriepolitiek in de VS moet derhalve worden geplaatst in deze context van teruggelopen arbeidsproductiviteit, stagnatie in innovatie, verlies van marktaandeelen en van de bewustwording, dat de VS niet langer alleen op de wereld zijn, maar evenzeer afhankelijk van interdependente krachten als andere. De VS hebben in hun industriepolitiek geen traditie, zoals Europa. Met uitzondering van de defensiesector, waarin een zeer nauwe en geïntegreerde samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven bestaat, als gevolg waarvan de regels van de vrije-markteconomie met voeten worden getreden, is er niet dat brede, en overigens niet altijd bijster succesvolle, netwerk van afstemming tussen overheden en bedrijfsleven dat we met schakeringen in Europa gewend zijn. De interventie van overheidswege is niet omvangrijk. Ondernemingen moeten zich zelf redden, zoals het in een land van pioniers behoort. De orde loopt langs wet

en recht. De hindernissen die ondernemingen in Europa van de overheden ondervinden, komen daarom in de VS van de onvoorstelbare hoeveelheid juridische voetangels en klemmen en veel mindere van de kant van de overheid. In de loop van de jaren zeventig zijn er wel vooral via de staten steeds meer concurrentieverstorende regelingen tot stand gekomen: fiscale regimes, steunregelingen en overheidsbepalingen op uiteenlopende gebieden worden aangewend voor het aantrekken van investeringen. Als gevolg van de bewust gemaakte achterstand bij Japan en in sommige opzichten ook t.o.v. Europa wordt de vraag opgeworpen, of niet een zekere vorm van planning tot stand moet komen, die het pad uitzet naar dominantie van de VS in sleutelsectoren.

Het is wanneer men van deze discussie kennis neemt of je weer terug bent bij de strijdvragen die op ons continent het debat jarenlang hebben beheerst, zij het dat er in de Amerikaanse benadering meer vaagheid aanwezig is in de zin van een zekere onbewuste terughoudendheid dat een greep op de economische ontwikkeling mogelijk of gewenst zou zijn. Daarom zit er nogal ingrijpend verschil tussen de Franse benadering, die men ook in verschillende toonzetting in het VK, Italië en Zweden aantreft en de Amerikaanse, die zich op het traditioneel kapitalistische standpunt baseert. Politiek, denk ik, zal het debat op drie terreinen gevolgen hebben, namelijk ten aanzien van het protectionisme, ten aanzien van de stimulering van onderzoek en ontwikkeling en wat betreft een nationalistische instelling. Deze drie factoren kunnen voor ons, Europeanen, schadelijke effecten hebben. Het protectionisme is een conjunctureel verschijnsel en kan in geval van een aantrekkende economie in intensiteit afnemen. Maar versterking van de rol van de overheid ten aanzien van onderzoek en ontwikkeling en uitbreiding van de kapitaalstromen naar die sector is structureel. Het opkomen van een nationaal bewustzijn dat de VS meer inspanningen moeten plegen en (nog) harder de eigen belangen in binnen- en buitenland moeten veilig stellen, is eveneens structureel en kan gaan leiden tot bepaalde vormen van staatskapitalisme.

Op een aantal terreinen is de Amerikaanse markt van oudsher gesloten. Bekende voorbeelden zijn de militaire sector en zijn technologie – we hoeven maar te wijzen op de volstrekt scheve verhouding in leveranties over en weer tussen de VS en Europa –, de uitzonderingspositie van de fijne chemie, die de VS hebben bedongen in de GATT, en de scheepsbouw: er komt geen schip van buitenlandse makelij in Amerikaanse wateren. De vrije-markteconomie moge binnenslands hoogtij vieren, naar buiten toe is het een en al protectionisme dat de klok slaat. Daar komt de hele problematiek van de sectoren in moeilijkheden bij: staal, auto's, textiel. Terwijl de herstructurering in de verouderde staalsector uiterst moeizaam verloopt, blijft dit een conflict-punt met de Europeanen. Ondanks de schema's van afbouw van de staalindustrie in Europa zijn ernstige wrijvingen met de Amerikanen nog steeds niet van de baan. De Amerikaanse staalindustrie levert een illustratief voorbeeld van veroudering van een bedrijfstak die zich in een gesloten economie steeds van vaste afzetmarkten („fixed markets”) verzekerd wist. Met de groeiende import van buiten was het met het mooie leven gedaan. De regering wijst op het ogenblik overigens de talrijke klachten met het oog op quotering van de import van staal af.

In de automobielsector zijn automobielregelingen met de Japanners van kracht. Zeer onlangs heeft Brock (Commerce) versoepeling hiervan afgekondigd in het licht van de versterkte concurrentiepositie van de eigen Amerikaanse merken. Dit is onmiddellijk op verzet van het Congres en van het Witte Huis gestuit. Chrysler, dat een paar jaar geleden ten dode leek opgeschreven, is spectaculair herrezen. Voorts is een regeling ten aanzien van buitenlandse investeringen van kracht geworden, die Europese trekjes heeft. Het betreft de eis dat buitenlandse investeerders in de automobielsector een vastgesteld percentage van de onderdelen van Amerikaanse leveranciers moeten betrekken. Deze regeling is vooral onder druk van de vakbeweging tot stand gekomen. Onder de Republikeinse president Reagan wordt krachtig ingespeeld op de roep om marktbescherming. Van de Democraten wordt op dit punt nog meer verwacht. Leek

19) De St Phalle, op.cit., blz. 312.

het in het begin van de Democratische strijd om de kandidatuur voor het presidentschap tussen Hart en Mondale te gaan om de jeugd versus de gevestigde macht, het wordt allengs duidelijk dat Mondale zijn comfortabele positie gaat danken aan het electoraat dat zich veel zorgen maakt om zijn werkgelegenheid. Dit is af te lezen uit de resultaten in staten waar Mondale ongenaakbaar bovenaan staat. Zijn verwantschap met de AFL-CIO legt hem geen windeieren. Nu de economische groei wat terugvalt, kunnen interessante effecten gaan optreden. Met kunst- en vliegwerk probeert het Witte Huis alles wat naar vermindering van het groeitempo riekt, uit de publiciteit te houden.

Wat het aspect van meer overheidsinterventie betreft zijn de ideeën minder uitgekristalliseerd dan het woord „industrialpolitiek” doet vermoeden. Er wordt in de analyse veel ophef gemaakt van het succesvolle Japanse model, waaraan pleidooien worden gekoppeld voor een Amerikaanse MITI. Ook treft men verwijzingen naar Europese voorbeelden, zoals Frankrijk, aan. Maar toch is mijn indruk, dat voornamelijk door onwennigheid met een nauw samengaan van overheid en marktsector concrete ideeën niet makkelijk van de grond komen. Zoals hierboven is gesteld houdt Reich een gloedvol betoog om het denken in gestandaardiseerde produktieprocessen te vervangen door een flexibele aanpak in organisatie, produktie en arbeidsmarkt teneinde de concurrentiekracht van de VS veilig te stellen. Een zelfde richting bepleit hij eveneens voor de staat en voor een wederzijdse afstemming van de marktsector en de overheid. Hij signaleert een kunstmatige, ja zelfs een intellectuele scheiding tussen het economisch leven en de politiek. Niet alleen de economie moet nieuw leven worden ingeblazen, maar ook de politiek. Het loskoppelen van beide leidt tot een ieder-voor-zich, waarmee Amerika's toekomst niet is gediend. Er moet derhalve een structuur worden gevonden, waarin sociale partners en de regering tot overleg zouden dienen te komen over de aanpassing van de economie aan de nieuwe omstandigheden en op grond waarvan een proces van begeleiding van sectoren in moeilijkheden naar de toekomst zou moeten worden ingezet dat borg staat voor een evenwichtige ontwikkeling. Hoewel dit geenszins mag leiden tot nationale planning, en de flexibiliteit voorop moet staan, zal deze systematiek een betere situatie opleveren dan het stuurloos gebeuren van de lobbies en de ongeorganiseerde onderhandelingen van vandaag.

Er wordt van vele kanten gepleit voor „nationale doelstellingen” in de industrialpolitiek en voor een adequaat instrumentarium. De aanzet van de „Trade Representative's Office” in het Witte Huis is daarvoor een te smalle basis. Maar hoe dit te verbeteren is een open vraag. In de loop der tijd zijn er al naar gelang de omstandigheden erom vroegen, maatregelen genomen op grond van later ingeslopen bureaucratische procedures, terwijl de samenhang ontbreekt. Ook Lewis en Allison signaleren dat er allerlei ad-hoc-maatregelen worden getroffen die alles met korte-termijnoplossingen, maar weinig met een visie op de industriële toekomst van de VS te maken hebben. Zij komen tot de conclusie dat „het probleem van vandaag niet is dat het particuliere bedrijfsleven te veel of te weinig „steun” van de regering krijgt, maar dat deze steun veeleer onsamenhangend, slecht toegewezen en in het algemeen zonder resultaat is” (20). Van hun zijde derhalve eveneens een pleidooi voor een samenhangend industrie- en handelsbeleid met een verwijzing naar het defensiebeleid: „Indien onze regering evenveel tijd, denkkraft en inspanning zou steken in de planning van onze economische verdediging als in die van onze militaire verdediging, dan zou onze globale veiligheid op oneindig betere wijze zijn gediend” (21).

Met dat al staat men oog in oog met een praktijk die een meer systematische aanpak uiterst bemoeilijkt. De VS vormen een continent op zichzelf. De enorme potenties en de in den brede toegenomen ontwikkeling van de bevolking leiden tot versterking van de decentraliserende tendensen. John Naisbitt toont met tal van voorbeelden aan hoe de regionalisering doorzet en hoe via specifieke regelingen de individuele staten ten aanzien van het bedrijfsleven een eigen beleid voeren. Met de opkomst van talrijke sectoren die het meer van specialisatie moeten hebben dan van massaproductie zal dit verschijnen in intensiteit toenemen (22). De dynamiek van de markt is dusdanig en de mentaliteit dermate individualistisch dat ik niet inziet hoe de VS de Japanse weg zouden kunnen gaan inslaan. Het Japanse spoor

maakt door de voortreffelijke organisatie van de belangen als vrijwel enige in de wereld een industrievisie op middellange en lange termijn mogelijk. Een vergelijking met de problemen die we in eigen land hebben met de selectie in het kader van het hoofdaandachtsgebiedenbeleid, dringt zich op.

Een groep Democraten heeft onlangs een hoge-productie/groeistrategie ontwikkeld. In het najaar van 1983 dienden enige neoliberalen een National Industrial Strategy Act in, waarin opgenomen een Economic Cooperation Council en een National Industrial Bank. Daarnaast is er een studie tot stand gekomen onder leiding van Edward Kennedy. De AFL-CIO heeft een plan ontwikkeld voor een National Reindustrialization Board (23). In behandeling is de Trade Remedies Reform Bill, waarin wordt gesproken over „industrial targeting” met tegenmaatregelen tegen exportsteun van andere landen, ook al kan materiële schade in de VS niet worden aangetoond. Inmiddels gaat de plannenmakerij door. Het groeiend tekort op de Amerikaanse handelsbalans leidt tot voorstellen ter renovatie van de industrie in Senaat en Congres. Er wordt gesproken over een federale industriële hypotheekbank voor het verstrekken van industriële leningen. Afgelopen maand heeft de financiële commissie van de Senaat ingestemd met een plan, waarbij voor \$ 11 mrd. belastingvrijstelling wordt gegeven, wanneer ondernemingen zogenaamde „domestic international sales corporations” oprichten om de export te bevorderen (24). Dit alles moet worden beschouwd als een antwoord op het bedreigende buitenland. Bij Boeing zei men mij dat de fabelachtige subsidiëring van Airbus ook Boeing nu bij Washington deed aankloppen. Voor het eerst zou er dan een overheidsinterventie ten gunste van Boeing sprake zijn. Tegelijkertijd neemt de druk toe om betere financiering beschikbaar te stellen voor onderzoek- en ontwikkelingsactiviteiten.

Het gebrek aan voldoende onderzoek en ontwikkeling gedurende de laatste vijftien jaar wordt geweten aan de te rigide organisatiestructuren, die horen bij gestandaardiseerde processen. Het is de vraag, in hoeverre de centrale overheid meer dan tot dusver financieel zal gaan bijdragen aan de modernisering van de marktsector. In de defensiesector is die steun aanzienlijk en civiele industrieën kunnen veelal om niet van de onderzoekresultaten in de defensiesector profijt trekken. Indien de interventie van de centrale overheid ten gunste van marktbescherming zou toenemen, dan moet geenszins worden uitgesloten dat dit gepaard zal gaan met verruiming van de fondsen voor technologische vooruitgang. Dit zal ook afhangen van de ontwikkeling van de werkgelegenheid, van de positie van het Amerikaanse produkt op de wereldmarkt en van de vraag wie in november a.s. tot president zal worden gekozen.

Inmiddels heeft het Witte Huis gereageerd op de steeds luidere roep om industrialpolitiek via het *Economic Report* van 1984 (25). Dit is het best denkbare pleidooi van de vrije-markteconomie. Vergelijkingen met andere landen die industrialpolitiek bedrijven, tonen aan dat verstarring het gevolg is en dat men aldus achterraakt in aanpassingsprocessen. Bovendien acht Reagan de klaagliederen sterk overdreven. Het Amerikaanse produkt doet het goed in de wereld en er is dus niets nieuws onder de zon. Maar de praktijk is anders, al moet onmiddellijk worden erkend dat de overheid, met name Commerce, de buitenlandse belangen zwaar meeweegt. Toch zijn we ver afgeraakt van het vrijhandelsideaal dat ten grondslag ligt aan de GATT. Eens te meer toont Reich (26) aan, dat de VS vooral de laatste tien jaar in tal van gevallen om het GATT heen zijn gegaan en hun belangen via bilaterale akkoorden hebben veiliggesteld. Hij beveelt aan deze werkelijkheid nu dan ook maar ten volle te erkennen en in zekere zin te institutionaliseren met een verrassend pleidooi voor „orderly marketing agreements”, ordenende maatregelen per sector in het internationaal handelsverkeer. Het gaat hier natuurlijk maar om

20) Lewis en Allison, op.cit., blz. 235.

21) Lewis en Allison, op.cit., blz. 245.

22) John Naisbitt, op.cit., blz. 97 e.v.

23) Zie *Het financieele Dagblad* van 25, 26 en 27 januari 1984.

24) Zie *Het financieele Dagblad* van 8 mei 1984.

25) *Economic Report of the President*, februari 1984, hfd. 3, blz. 87 e.v.

26) Robert R. Reich, *Beyond free trade, Foreign Affairs*, winter 1983.

één stem, maar het naar Franse redeneringen neigende geluid is toch opvallend genoeg. In het Congres komen de initiatieven van zowel Republikeinen als Democraten aan de orde. Met de toenemende accenten op een zekere marktbescherming, op meer financiering van de R & D en op verbetering van het export-instrumentarium valt de groei naar een vorm van staatskapitalisme niet te vermijden.

Lessen

In de OECD wordt hard gewerkt aan een consensus over het macro-economisch beleid. Deze onderwerpen zijn op het top-overleg van de zeven grote industrielanden in Londen aan de orde geweest. Maar achter gemeenschappelijke verklaringen gaan verschillende realiteiten van Europa en de VS schuil. De VS zijn een continent en een wereld in zich zelf. Er is daar een geweldige vitaliteit. Het is een prestatie maatschappij. Tekenend voor het verschil in sociaal klimaat tussen Europa en Amerika is dat arbeidstijdverkorting niet aan de orde is, eerder verruiming, en dat verder wordt bezuinigd op de sociale uitgaven. Er zijn in de particuliere sector zelfs tijdens de recessie een indrukwekkend aantal nieuwe arbeidsplaatsen gecreëerd. De recessie heeft ook haar tol geëist. Herstructurering is noodzakelijk. Deze wordt effectiever opgevangen dan in Europa als gevolg van de mobiliteit en de aanpassingssnelheid. Amerika blijft ondanks zijn fundamenteel democratische structuur een land van grote tegenstellingen. De groeiende bevolking, onder andere een gevolg van de immigratie, en de kwaliteit van het onderwijs scheppen hun eigen problemen en zorgen.

De dynamiek van de binnenlandse kapitaalmarkt, de veront-rusting over nieuwe inflatie en de inflatieverwachtingen, en het begrotingstekort dwingen de FED tot een strikte monetaire politiek. De monetaire autoriteiten laten niet af het Witte Huis en het Congres op hun medeverantwoordelijkheid voor de hoge rente en de hoge dollarkoers aan te spreken. Het begrotingstekort roomt als gevolg van de lage spaarquote de kapitaalmarkt af. Maar tegelijkertijd hebben dit tekort en de expansieve fiscale politiek Reagan geen windeieren gelegd. De mensen om hem heen zijn dan ook tegen een te krap monetair beleid. Het Witte Huis en het Congres blijken tot dusver tamelijk ongevoelig voor de zeer schadelijke gevolgen van het macro-economisch beleid voor het herstel van de economie in de wereld en voor de ondragelijke schuldenlast van een aantal ontwikkelingslanden, met name in Latijns-Amerika, die zich, als daar faillissementen van banken uit voortkomen, ook tegen de VS kunnen gaan richten. Hierin zit een gevaarlijke bron van economische en politieke instabiliteit. Internationale instellingen verheugen zich bepaald niet in een grote populariteit. Afgewacht moet worden wat er terecht komt van de voorgestelde bezuinigingen van \$ 150 mrd. en wat er fiscaal na de presidentsverkiezingen gaat gebeuren.

De recessie en de bewustwording van de mondiale interdependentie hebben in diverse kringen een schok veroorzaakt. De VS zijn niet langer het middelpunt van de wereld. Verouderde industrietakken en een verouderde industriële aanpak wordt de spiegel voorgehouden. Men bleek onvoldoende voorbereid op wereldwijde concurrentie. Onderzoeks- en ontwikkelingswerk zijn achtergebleven. De arbeidsproductiviteit was te laag. Er is te lang vertrouwd op „fixed markets” en massaproductie. Een nieuwe geest die de VS weer in een dominerende positie kunnen terugbrengen, wordt vaardig. Nieuwe sectoren en een nieuwe technologie golf breken baan. Er wordt ondanks de inherente kracht van het Amerikaanse bedrijfsleven gepleit voor nationale doelstellingen, voor een Amerikaanse vorm van industriepolitiek, waarvan de contouren niet helemaal duidelijk zijn. In de politiek ontstaan initiatieven om de organisatorische en financiële ondersteuning van staatswege meer vorm te geven. Het exporterend bedrijfsleven en andere staan een arrangement voor tussen de voornaamste valuta's, dollar, yen en D-mark. De officiële doctrine blijft echter bij het ideaal van „free floating”. Zeker in geval van een blijvend hoge dollarkoers ontstaan meer marktbescherming bij import en uitbreiding van de exportfinanciering, maar zelfs met een lagere dollar zullen we daarvan niet gevrijwaard blijven. Een vorm van staatskapitalisme is aan-nemelijk als antwoord op het buitenland.

Vele vragen om een verantwoord leiderschap van de VS. Wat daarvan terecht kan komen valt nog te bezien. In ieder geval zijn zij tegelijkertijd concurrent met eigen reacties op de onzekerheden in de wereldeconomie. Het enige dat Europa rest, is strijdbaarheid en zelfbewustheid. De Amerikaanse ontwikkelingen vormen een uitdaging. Het staat tegenover een dollarbeleid dat onder invloed van binnenlandse ontwikkelingen met de rest van de wereld geen rekening houdt. Dat pleit alleen maar voor versterking van het EMS, en van de economische convergentie in Europa op basis van de huidige uitgangspunten. Industriepolitiek in nauwe Europese samenwerking is een eerste vereiste om een langzame industriële kolonisatie te ontlopen. En wat de arbeidsmarkt betreft bewijst het Amerikaanse voorbeeld, hoe noodzakelijk het is rigiditeiten van velerlei aard uit de weg te ruimen. De Alliantie is essentieel, maar Europa raakt economisch hoe langer hoe meer op zich zelf aangewezen. En Nederland dus ook. Hoe meer vaart in de VS en hoe onzekerder het Amerikaanse monetaire beleid en zijn effecten, des te meer moet worden vastgehouden aan het proces van sanering van de overheidsfinancien en herstel van de marktsector. Er is niet meer zoiets als een wereldwijde beweging in de economie met Amerika op kop. Voor nieuwe impulsen of het uitblijven daarvan dragen we zelf de verantwoordelijkheid.

J.P. van Iersel